

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMEKOND: J. AAVIK, M. J. EISEN, V. GRÜNTHAL,
A. JÜRGENSTEIN, M. KAMPMANN, A. KITZBERG,
J. LUIGA, W. REIMAN, J. TÕNISSON

TEGEV TOIMETAJA **J. W. WESKI** PE 10308

ÜKSTEISTKÜMNES AASTAKÄIK

1916

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1916

XI AASTAKÄIK

№ 2

Eesti kohanimed.¹⁾

Teine järg. 2.

Koiwa.

Koiwa jõgi riivab ainult raasuke maad meie lõuna-piiri. Ta algab Lätimaa südamest ja jookseb Lätimaal Riia lahte. Kuid meiegi rahval on tema küllalt tuttav ja tuleb Kuiwa näol Lõuna-Eesti rahvalaulus sagedasti ette.

Nime üle on vaieldud, kas ta Liivi või Läti keelest vanemasse kirjandusesse läinud. Uuemal ajal kalduvad uurijad selle poole, et Liivi keele kaudu. Jõgi ja jõe nimi sai ses kohas sakslastele tuttavaks, kus liivlased elasid, s. o. Turaida ümbruses, Liivi rahva vanema Kaupo maalinna Kubbesele asupaigas. Läti Hindrek, kelle sulest meie esimest korda jõe nime kuuleme, peab teda Liivi keele sõnaks. Ta kirjutab nime Coiwa (Chronicon Livoniae X, 10 ja tihti veel). Teised vanad dokumendid vahetavad kirjaviisis: Coiva (Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch B. I № CXCVIII), Goyva (B. I № CDVII), hiljem Goiwa, ka Gowa. Aga juba 13. aastasaja teisel veerandil ilmub seletamata nähtus. Jõgi kaotab oma pärisnime Liivi Coiwa ja asemele astub Saksa üleüldsuse- ehk sugunimi A (Thored-a Livländische Güterurkunden № 8, Thoreider-a sealsamas № 73, A sealsamas № 109, Aa sealsamas № 234). -a ehk *ach* tuleb kui lõpuliide Saksa jöenimede sünnitamiseks sagedasti ette, on Gooti *ahva*'st, Vana-Saksa *aha*'st tekkinud, ja olevat tähenduse poolest seesama kui Ladina aqua = vesi. Temaga sugulane on Saksa Au, Aue, Kesk-Saksa ouwe, Vana-Ülem-Saksa ouwa = vesi, jõgi, jõesaar, vesine maa. Kas meie kohanimed -ava, -ova, -eva lõpuga (Palava, Kahkova, Naroova,

¹⁾ Vaata „Eesti Kirjandus“ IV, 177–188, 369–373, 401–407; V, 241–246; VIII, 415–422.

Jõgeva, Taheva, Vägeva) sinnasama poole sihivad jäägu siin seletamata. Nagu öeldud, kaob Coiwa nimi ja jõge hakatakse lihtsalt veeks, jõeks hüüdma, nagu kohalikud elanikud sagedasti oma ligidal olevaid vesi sugunimeliselt tähendavad. Seesama saatust sai osaks Kuramaa jõe, mis kahest harust, Mūsa, Muhs, Muscha, ja N'émums, N'emus (Vana-Vene Немня, Poola Niemen) ehk Memela tekib ja Riia lahte langeb. Läti Hindreku kroonikas kannab ta paiguti peaharu järel veel pärisnime Missa, Mussa, paiguti hüütakse teda lihtsalt *Semigallorum flumen* = semgallide jõgi. Pisut hiljemast ajast tabame saksakeelist kaju Semigaller - A. Lätlastele on tema lihtsalt Lēlupe = Suur jõgi, nagu ei oleks teisi suuri jõgesid ilmas enam olemas. Et Coiwa ja Musa uut nime A ehk Aa mitte ära vahetada, hüüti Liivimaa jõge Thored - a'ks ehk Liivi Aa'ks, Kuramaa oma Kura Aa'ks. Ainult Eesti ja Läti keeles on Liivimaa jõgi oma pärisnime suutnud alal hoida. Läti keeles kõlab ta Gauja (A. Bielenstein, Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache lhk. 48).

Meie harutusele tuleks tuluks, kui meie ligemalt kuuleksime, kuidas Coiwa ääres asuvad liivlased ise jõge hüüdsid. Sest kaju, mida Läti Hindrek jõe nimele annab, ei tarvitse karva pealt algupärane ega muutmata olla. Sest meie teame mujalt, et Hindrek meie maa päriselanikkude ja kohtade nimesid vahel moonutab, neile vähemalt ladinakeelist lõppu katsub anda. Aga soov jääb täitmata. Coiwa liivlased on ammu välja surnud, õigem lätlastega kokku sulanud, enne kui ükski teadusemees nende keelt sai üles kirjutada. Salatsi ja Kolga ranna liivlased ei ole Coiwa suguvendadest vist midagi enam teadnud, kui (1846 ja 1852) akadeemikus Johann Andreas Sjögren nende keelt käis üles kirjutamas ja nende elu-olu uurimas. Vähemalt jätab meid Sjögreni Liivi sõnaraamat Livisch-deutsches und deutsch-livisches Wörterbuch (1861) Coiwa kohta ilma vastuseta. Ta ei tunne jõe nime.

Nii ei jää teist nõuu, kui esialgu Läti Hindreku kroonika põhjal kohanime harutada, mis Koiva näol Eesti rahval tuttav on.

Esimest seletust on katsunud anda Heinrich Neus, Revals sämtliche Namen, nebst vielen anderen, wissenschaftlich erklärt (1849) lhk. 8: Nagu Pärnu (Pernau) pärnalinna (Lindenstadt) tähendavat, nii oleva Tallinna-Eesti keelne Koewajõggi, Tartu-Eesti Koivajõggi.

Aa, Tartu-Eesti sõnaga kõiv, kask, kokkupandult Kasejõgi (Birkenfluss).

Seda seletust kordavad Neus'i järel nüüd teised Saksa ajaloolased, kes asja kohta oma arvamist on avaldanud. Eduard Pabst kirjutab Läti Hindreku kroonika saksa-keelses ümberpanekus „Heinrich von Lettland Livländische Chronik“ (1867) lhk. 67 X, 10 kohta, kus Koiwa esimest korda ette tuleb, lühikese märkuse: „Eesti keeli veel praegu Koiwa (Läti keeli Gauja), Liivi sõnast kõv, Eesti sõnast kõiv, kask.“ Ka Jaan Jung, Läti Hendriku Liivimaa kroonika (1881) lhk. 48, annab seda, kui tõeasja edasi: „Lätikeele gauja, mis Liivi keelest kõv ja Tartu keelest kõiv (kask) on tulnud.“

Teadmataks jääb, kas August Bielenstein Neusi ja Pabsti seletust tundis või kas ta omast peast sellesama etümoloogia leidis. Tema peab kirjatöös Die Grenzen des lettischen Volksstammes (1892) lhk. 48 niisama võimalikuks, et Koiwa oma nime Liivi ehk Lõuna-Eesti kase nimetusest saanud. Kuramaa-Liivi keeli kõlab sõna kõv, paljuses kovd, Salatsi-Liivi kuu, paljuses kuuvud Sjögren (Livisch-deutsches Wörterbuch lhk. 51); Lõuna-Eesti kõiv. Ta toetab oma arvamist meeletuletusega, et Kuramaalt Semgalliaast jõgi Bērse leiduvat, mis nime sõnast berss=kask saanud. Ka minu meelest näis seletus õige olevat (Kalewipoeg. Aus dem Estnischen übertragen von F. Löwe. Mit einer Einleitung und mit Anmerkungen herausgegeben von W. Reiman, lhk. 308). Seletust toetasid minu arvates sarnased nähtused Eestist, kus ka jõgesid metsapuude järele lähemalt ära märgitakse, mis iseäranis suurel arvul ehk ilul nende kallastel kasvavad: Pedja, mis Põltsamaa jõega ühinedes Pede sünnitab; Saarjõgi = Kaansu parempoolne haru; Pärnjõgi = Sauga ülemjooks. Aga siin oli kahe silma vahele jäänud, et kui Koiva sõnast kõv, kõiv, nime oleks saanud, ta Koivu peaks kõlama. Sest meie kohanimed ilmuvad alati omastava kujul ja sõna kõiv omastav on kõivu. Seda näitavad kõivust reeglikorraliselt sünnitatud kohanimed: Kõo, õigem Kõu mõis Pillistvere kihelkonnas, Kõu küla Errastveres, praegused Kõu talud. Liivi keeles kõlab u-häälik iseäranis tumedalt. Sellepärast ei tahaks uskuda, et kui see täishäälik seal oleks nii selgesti kuuldavale tulnud, Läti Hindrek seda ei oleks märganud. Ja nii suurt vägivalda keele vastu ta enesele ei luba, et karakteristlikku lõputäishäälikut -u ladinakõlaseks a-ks muuta. Ja just Koiwa

nimes seletame, kui hoolikalt tema Liivi keelt tähele paneb. Kroonikast XXV, 3 tabame Coiwemunde = Koiwasuu. Coive, täielikumalt Coiven, on Koiva reguläärne omastav ja võiks vanemakujuline olla. See vorm pidi siin Liivi keele põhjal seisma ja seisab tõesti.

Et seletus kõivu lõputäishääliku üle koimmistas, tõi Karl August Hermann X. arhæoloogiakongressil Riias 1896 uue katse, mis esmalt ära trükiti Труды десятаго археологическаго Създа въ Ригѣ 1896: Ueber estnische Ortsbezeichnungen, ja Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1896: Ueber die etymologische Bedeutung der alten livischen und kurischen Ortsnamen lhk. 155—156. Hermann arvab omalt poolt, Koiwa nimi tulevat sõnast koiv (koib), omastav koiva, „sest et jõgi sügavasse maa sisse ulatab“. Jõele seda mööda nimi; Hermann ütleb: „Langbein“ = Pikkjala („umbes nagu kuivetanud pikkade inimeste ehk kurgede juures“). Seletusel on aga nii vähe tõmbejõudu, ta on ka õige pentsik, nõnda et ei maksa pikemalt tema juures peatada. Pealegi puudub meil koib, koiva, Soome koipi, koiven liivikeelne kuju Sjögreni sõnaraamatus, nõnda et meie sugugi ei tea, kuidas ta seal on kõlanud, Kolga rannas praegu kõlab.

Kuna muidu jõed kohtadele, mis nende kallastel asuvad, nime jagavad, ei tunne meie peale Coiwemunde Läti Hindreku kroonikas ühtegi Koiwa nimelist paika Koiwa liivlaste maalt. Küll aga tabame tema lühikese jooksu pealt Eestimaa lõunaservas Koiwa-liina ja Koiwa-küla.

Koiwa-liinaks¹⁾ hõikavad lõuna-estlased Koiwa jõe äärist lossi, mõisat ja kirikut, mis Saksa keeli Adseli, Läti keeli Gaujene, vanas Vene kroonikas Говья nime kannab. Linn, liin, ei tähenda siin mitte suuremat kauplemisekohta, nagu meie praegu linna nimega ära märgime, vaid kindlustatud paika, kindlust, kantsi, lossi, maalinna, nagu Soome keeles veel praegu tarvitata. Meie vanal rahval oli seesugune mõistmine ja tarvitamine niisama selge. Laiuse linn ei olnud mitte mõni linnataoline alevik kiriku ümber, vaid nõnda hüüti endist, ordoaegist lossi, mõisat tema ligi ja ümberkaudist valda. Põltsamaa linn, Viljandi linn ei tähendanud lähimat linna-pesa, vaid lossi; Kolivere „linnal“ ei ole alevitki, vaid ainult mõisa. Nii leiame ka tõesti Gaujene mõisa õue pealt vana kindlustuse varemeid, mis iseäranis selle läbi

1) Wiedemanni sõnaraamatu I. tr. veerg 864 kirjutab „Koiwa-linn“ II. tr. veerg 329 aga „Koiwa-liin“.

tuttavaks on saanud, et Saksa ordo 1557 siin viimast Riia peapiiskoppi, markkrahv Wilhelmi, vangis hoidis. Nimekõla näitab juba, et Koiwaliin mõõdajooksvast Koiwa jõest nimetuse on pärinud.

Teist Adsel'i (Adsel-Koiküll) nimelist kohta hüüavad eestlased Koikülaks. See on mõisa ja klaasivabrik Hargla kihelkonnas Koiwa kaldal. Et Adseli = Koiwaliina ja Adseli = Koiküla vahel vahet teha, kannab koht Saksa keeli kaksiknime Adsel-Koiküll. Koiküla on vanema vormi lühendus. A. W. Hupel ütleb „Topographische Nachrichten von Lief- und Ehistland“ III, 295, mõisa kandvat Eesti keeli nime „Kowakülla¹⁾“. Saksa keeli kirjutab Hupel „Koiküll oder Koickel“. Nagu muidu kohanimed, on ka Koiwaküla sagedal tarvitamisel ühe silbi maha hõõrunud ja ära kulanud. Aga ka Koikülast paistab veel küllalt selgesti välja, et nimi Koiwa jõest on võetud.

Kuid Koiva-liin ja Koi(va)-küla nihutavad meid niisama vähe jõe nime mõistelisele tähendusele ligemale. Nad võivad ainult arvamist toetada, et Läti Hindrek ja teised vanad kirjamehed nime õieti on kuulnud ja korralikult paberile pannud. Rahva suu, mis jõe järele „linna“ ja küla hakkas hüüdma, ei võinud mitte eksida.

Ja ommeti liigub rahva suus, vähemalt meie ajal, jõe nimi pisut muudetud kõlaga. Eesti vanavara korjamine ja trükkimine on päevavalgele toonud, et rahvalaul jõe K u i w a k s hüüab:

Kõik na koolnu K u i v a pääle,

Väzunü kõik Väinä pääle.

Vana kannel I, 4.

Kutsi K u i v a kolkijasa,

Musta manta mõskijasa.

Vana kannel I, 270.

Musta (Schwarzbach) on Koiwa haru, mis Otepää kõrgustikust voogab.

Proovid on Põlva kihelkonna lauludest võetud. Iseäranis sagedasti tuleb Kuiva ette veel enam lõuna pool:

Kuiva tütar ik's ol' är koolu',

Narva lats jo naida saanud. Setukeste laulud I, 55.

Mere ol' iks tütar mehele lännü',

Narva tütar naiste rõivil,

Väinäl ol' iks tütar väikene,

Kuiva iks ol' tütar är koolnu'." Sealsamas I, 58.

Kuiva lät'si koşjolle,

(Sis) koze ma Kuiva tütar." Sealsamas 71.

1) Kas Koymoise nüüd. Lehdurga kihelkonnas (Livländische Güterurkunden lhk. 570) Koiwa jõega ühendust on, ei tea seletada.

„Pärastises ümberkirjutuses“, nagu J. Hurt ütleb, ilmub aga korraka Koiva:

„Kui ma lät'si ko'sjuvälle,
Koze ma K'oiva tütteret.“
Kui sa iks üle Kui va läät,
Ärä sa K u i v a l vettä joogo,
K u i v i k s täüs koolja luid.

Sealsamas I, 605.

Ja kui Wiedemanni sõnaraamatust, mis käsikirjas juba 1866 valmis seisis, järele vaatame, siis leiame Koiwa-jõe kõrvalt ka teisendi „Kuiwa-jõgi — der Fluss Aa in Livland“ (veerg 441). Teadmata on, kust Wiedemanni seda saanud ehk kuulnud, kas Lõuna-Eesti kõnekeelest või mõnest rahvalaulude kogust. Igatahes aga teevad need tunnistused selgeks, et Koiwa kõrvalt teisend Kuiwa olemas on. Sellest Kuivast võime nime seletusel kinni hakata.

Koiwa, Kuiwa tähendaks nõnda kuiva jõge. Kuiv muidugi mitte selles mõttes, nagu ei oleks temas ülepea vett olemas, vaid selle tähendamiseks, et vett jões vähe on, et vesi õhukene ehk madal on. Wiedemanni Ehstnisch-deutsches Wörterbuch I. tr. 441, II. tr. 401 tuletab kahte kõnekäanu meele: meri on kuiv = das Wasser ist gefallen, zurückgetreten; kuiv vezi = flaches, zurückgetretenes Wasser; I. tr. 1493, II. tr. 1349: kuiv vezi = niedriger Wasserstand. I. tr. 441, II. tr. 401: mered kuivavad ära = das Wasser im Meere fällt.

Kui meie Koiwa ülemat ja keskmist lamemikku vaatleme — ja nendega on eestlastel tegemist, siis näeme, kui õieti „kuiv“ tema iseäraldusi ära tähendab, mis jõe nime on annud. Tema allikad seisavad kõrgemal kui ühelgi teisel kodumaa jõel, 700 jalga üle merepinna (K. Rathlef, Skizze der orographischen und hydrographischen Verhältnisse von Liv-, Esth- und Kurland lhk. 175—179; K. R. Kupffer, Baltische Landeskunde 50—52). Langus on väga püst. 90 versta jooksul jääb veepind juba 240 jalga madalamasse, nõnda keskmine sadam umbes 1,0%. Ka edasi kunni Valga lähedale märkame järsku langust: 85 versta peal 180 jalga (0,7%). Jõe keskmine jooks, 165 versta, murrab Edela-Liivi kõrgustikust läbi ja on liivamägestikuse omale sügava lamemiku sisse sõõnud. Alles alamal jooksul — umbes 40 versta — on laug sadam. Laisalt ja väsinult venib ta metsade, soode ja järvede vahelt Riia lahte.

Nende arvude järele võime otsustada, kui käre voog ülemisel ja keskmisel jooksul on, kus eestlased jõega kokku puutuvad. Lained hüppavad ja karglevad mägede otsast ja vahelt kiirega alla, kunni nad mereäärsesse ma-

dalikku jõuavad. Kevadised, lume tekitatud suured veed voolavad pea ära, allikad ja harud ei jõua tühja lamemikku täita. Vaataja silma paistab alt sügavast orust jõgi õhuke ja veevaene, s. o. kuiv olevat. Seda mõju tõstavad veel arvukad liivasaarekesed keset jõge, mis põuaajal täiesti kuivad seisavad. Jõe käre vool lõhub pehme liivakivi küljest põhjas ja kallastel ühtelugu osakesi lahti ja veeretab alla vett. Käärudesse ja vaiksematesse kohtadesse jätab voog liivakoormad maha ja nii sünnib jökke saarekesi. Panevad need veejooksu kinni, siis kaevab vool kõrvalt liivakivist läbi omale uue lamemiku ja endine süng kasvab ehk liivab aegapidi täiesti kinni, jääb kuivaks.

Peale Liivimaa Kuiwa = Koiwa leiame Tallinnamaalt oma Kui-jõe, mis nähtavasti Kuiwa-jöest on lühen-datud. Nõnda kirjutab ka A. W. Hupel 1774 (Topographische Nachrichten von Lief- und Ehistland I, 133): „Kui-wa-jõe jõgi, mis nime omast isevärki olukorrast on pärinud . . . Tema jookseb 4 penikoormat Tallinnast Uue-mõisa vallast läbi: Sauli kõrtsi juures möödab ta 4 sülda laiuti. Natuke maad allapoole kaob ta äkisti ära ja roomab 2 versta põldude, niitude ja Tartu tee all edasi, kust teda siit ja sealt paekivide aukude vahelt võib näha. Viimaks tuleb tema jälle välja. Kevade ja sagedate sü-gisevihmade ajal ei mahuta tema kitsas lamemik kõike vett. Siis jookseb ta maa peal ja kus suvel ei teadnud jõge aimatagi, sealt peab nüüd elukardetavalt läbi ujuma.“ Asupaiga järele on sarnaselt teisigi maakohti hakatud hõikama: Kuivaveski Keilas, Kuimetsa Juurus, Kuie Järva-Jaanis ja Kullamaal, Kuivakaare Järva-Jaanis, Kuivaste Muhumaal, Kuikaste ehk Kuigatsi Sangastes, Kuinorme Maarjas, Kuiase Pärnu kihelkonnas, Kuikati endiste Kura liivlaste mail Edöles.

Kuna Eesti Koiwa = Kuiwa juures kahtlust ei või tõusta, et nimi omadusesõnast kuiv, kuiva on tulnud, nõuab Liivi keel pisut selgitust. Seal kõlas 60, 70 aasta eest sellesamamõisteline sõna kūja ehk kujja (Sjögren, Livisch-deutsches Wörterbuch lhk. 45 ja 339). Nõnda ütlesid siis liivlased Salatsis ja Kuramaa rannal. Kuidas Tu-raida liivlased on kõnelnud, seda meie ei tea. Iseenesest ei tähenda w väljalangemine ehk j-ks muutumine palju. Ka Eesti keeles tuleb kuiv'a kõrval laialt kujju ette: kujju leib, kujju tee, niisama ajasõna kuivama kõrval kujjuma, kuima. Aga küsimine kipub keele peale, kust Läti Hindrek ja teised siis Koiwa võtsid, kui jõe nimi Liivi keeli Kujja

ehk Kuja helises? Ja kui lätikeelist nimetust Gauja meele tuletame, mis igatahes Koiwa'st on moonutatud, siis küsime edasi, kas Liivi keel kunagi jõge Koiwaks ehk Kuiwaks on hüüdnudki. Sest juba 13. aastasajal võis sõnast w olla kadunud. Seda arvamist võiksime kahe kohanimega endiste liivlaste piirkonnast põhjendada. Lõuna-Liivi kõrgustikust, üsna Koiwa ja tema esimese haru Tirse alguse ligidalt tekib Kuje¹⁾ oja ja ruttab Aiveekste (Evsti) jõkke, mis paremalt poolt Väinasse kallab. Ja A. Bielenstein, Die Grenzen des lettischen Volksstammes teab lhk. 262 Kuramaal Kuja talust kõnelda, mida ta õigusega Liivi sõnaga „kuj, trocken, dürr“ kokku seab. Nii oleks Läti keel mõlema Liivi murde sõna algkuju alal hoidnud, mis seda kergemini võis sündida, et ta seal kivilinenud oli ja kui arusaamata võõra keele jätis muutmata edasi anti. Kui arvata tohime, et Eesti kuiva, Soome kuiva juba Läti Hindreku ajal Liivi keeles kuja, kuja näo oli omandanud, siis ei oleks võinud jõe nimi Koiwa heliseda, vaid oleks pidanud nagu Aiveekste haru Kuje ehk Kuja kõlama. Ehk kui Läti Hindrek Turaida liivlaste suust siiski Koiwa kuulis, siis olid liivlased selle nimetuse eestlastelt laenanud. See on seda tõenäolisem, et eestlased juba ammu enne jõe ääres asusid, kui liivlased mere poolt tulles jõejooksu mööda lätlaste maale tungisid ja neid eest kõrva ajasid. Lõuna-Eesti naabrusesse jõudes hakkasid nad jõge Eesti keele kõlaga Koiwaks, Kuiwaks hõikama. Täishääliku u üleminekut o-ks tabame sagedasti kohanimedest,²⁾ olgu et võõrad üleskirjutajad küllalt teravalt ei kuulnud ehk mitte karvapealt nõnda kirja ei pannud, nagu nad kuulsid, olgu et Eesti keele murded ise nende häälikute vahet vähendasid ja nad viimaks täiesti ära vahetasid. Lõpu u ja o vahel kestab võitlus ju praegu edasi ja tuleb hääli kuuldavale, mis Lõuna-Eesti o-le elueesõiguse jagaksid, isegi kirjakeeles. Mis muudatusi aga Kuiwa, Koiwa läbi on käinud, kunni Koigini ja Keilani jõuda, seda vaatame edaspidi.

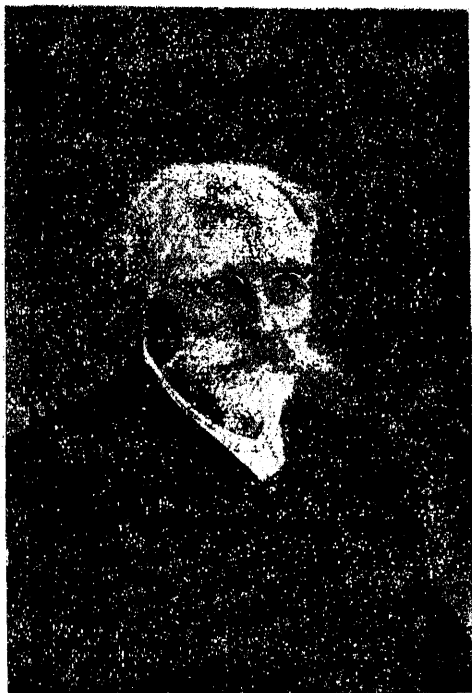
W. Reiman.

1) Temalt on Leeseres'i karjamõis Kujen nime saanud, niisama Kujas Lasdohni kihelkonnas.

2) Näituseks Kule—Koigi, Tuhala—Toal, Mudise—Moe, Ruude—Rõude, Murraste—Moras, Üksnurme—Üksnorme, Nurmekunda—Normegonde, Ruila—Roel, Tumala—Thomel.

Ain Henno 80-aastane.

Ikka kaugemale ja kaugemale ajaloosse läheb meist see ajajärk, mida meie Eesti ärkamiseajaks nimetame. Pea kõik selle ajajärgu esimesed avalikud tegelased, kes oma kirjatöödega tuttavaks saanud, on juba hauda varisenud, nagu Jannsen, Kreutzwald, Jakobson, Hurt, Weske, Kunder ja teised. Vähesed vast teavad seda, et meie seas siiski veel kõrges vanaduses inimesi elab, kes mitte üksi ärka-

miseaja kaastegelased ei olnud, vaid omast kohast otse algatajad ja liikumise kandjad.

Niisuguste ärkamiseaja tegelaste sekka peame 78-aastast praegust Tallinna linnalugemisetoa juhataja abi Adam Põteroni ja Holstre Kowali talu omanikku Ain Hennot nimetama. Viimane sai 9. veebruaril s. a. 80-aastaseks. Tema 80. hällipäeva meeletuletusele ongi need read määratud.

Kui meie ärkamiseajast üleüldse kõneldakse, siis mõeldakse selle aja all enamasti minevase aastasaja kuuekümneandaid aastaid, mille keskpunktis I suur laulupidu

1869. aastal, meie ihuliku vabaduse 50-aastaselt juubeli-
pidul oli, kust Eesti isamaaline ja rahvusline liikumine,
mis enne enam üksikutes inimestes ja üksikutes maanur-
kades tasahilju valmis ja hoogu võttis, lausa lõkkele löi ja
kogu rahva kaasa kiskus.

Et niisugune hoog 1869 võimalik oli, siis selgub
sellest juba iseenesest, et ärkamiseaja idud kaugemale ta-
gasi ulatavad. Meil tuleb edaspidi õiguse pärast kahest
ärkamiseajast kõnelda, mis mitte üksi ajalisel teineteisest
lahus ei ole, vaid ka oluliselt, sisuliselt.

Vanem ärkamiseaeg algab meil juba Fählmanni,
Kreutzwaldi ja Jannseni tegevusega, isegi O. W. Masingi
võiksime tema nädalalehega sellele triole juure arvata.
Vanema ärkamiseaja laialisem mõju algab aga kõige
pealt Kreutzwaldi ja Jannseni kirjanduslise tegevusega.
Kreutzwaldi kasulised kalendrid, Maailm ja mõnda, Maa ja
Mere pildid, Sipelgas, Viina katk, Jannseni Sõnumitoojad,
Eesti laulik ja kõige pealt tema „Perno Postimees“ olid
need tegurid, mis rahva ärkama panid. Ühes asuvate
rahvakoolidega panid nad rahva kirjaoskamisele aluse ja
tegid sellega vaimlise edenemise üleüldse võimalikuks.
Selle äratajakoori sekka võime ka julgesti Karl Martin Kör-
beri lugeda. Viimane ja Muhu köster Freundlich on Saare-
maal tähtsad. See ärkamine oli kõige pealt üleüldis-
haridusline, kirjandusline.

Sellele liikumisele ja ärkamisele tekkis varsti algjõu-
lise tarvidusena teine juure, mille oluline sisu politika-
line oli. See ärkamine algatati Peterburist, kus mõned
Läti-Eesti haritlased Vene vabameelse ajajärgu lävel viibi-
sid ja Aleksander II trooni peale astumise ja tema suurte
reformide tunnistajad olid. See poliitiline ärkamine, mille
silmapaistvamaks kandjaks Eestis pärast C. R. Jakobson
oli, niisama nagu vanemat kirjanduslist ärkamiseaega
J. W. Jannsen kehastas, algas kõige pealt seal, kus Peter-
buri tegelaste kodu oli, kus nemad oma ühenduste läbi
esimesi sädemeid võisid visata, s. o. Viljandimaal, kus ka
üks meie kõige erksamatest edasijõudnud nurkadest oli, ja
nimelt iseäranis Holstrest peale.

Selle liikumise hakatusest teatab meile praegu veel
kõrges vanaduses meie seas viibiv Aadam Peterson li-
gemalt. Asi algas esiti kitsamas ringis, nimelt Holstre
rahva hädade ja puuduste pärast, ja laienes varsti üleüldi-
seks võitluseks terve rahva õiguste pärast. Liikumise alga-
tajad ja tulised edasijajajad olid kõige pealt vennad Aadam
ja Peeter Peterson, kellel üks vend Jaak Peterburis elas.

Nende kaasas võitlesid paljud agarad mehed Viljandi-, Pärnu- ja isegi Tartumaalt. Üks kõige agaram nende seast oli Ain Henno, noor peremees Holstre Kowalilt, kes isa varajase surma läbi talupidajaks oli saanud.

Holstre on kroonu vald. Holstre mõisa rentnik Blossfeldt tegi vallale kõiksugu ülekohut. Tema pani kaks valla põlist veskit kinni, linaleotised teoorjuse alla ja tegi inimeste elu väljakannatamataks. Seal hakkasid siis Aadam Petersoni eestvõttel Holstre mehed püüdma seda kroonumõisat valla kätte rendile saada, kirjutasid palvekirju Riiga Balti kroonumaade valitsusele ja Peterburisse kroonumaade ministriale. Niisugustele palvekirjadele allakirjutamine ja nende äraandmine oli tol korral (kevad 1864) kardetav asi, sest et võimul olevad Saksa mõisnikud, kelle käes terve Baltimaa administratsioon oli, iga vabama liikumise vastu hoolimatalt välja astusid. Palvekirja allakirjutajate seas oli esimene Ain Henno, kes teistele julgust andis. Henno sõitis Holstre mõisa pärast ja ka üleüldistes asjades mitu korda Riiga ja Peterburisse ja aitas valla saadikuna venakseid Petersonisid ja teisi kaitsta, keda liikumise pärast taga kiusati.

1864. aasta sügisel valis Holstre vald omale uued agarad vallaametnikud, kes valla õiguste asjus südilt välja astuksid. Valla eestseisjaks (vallavanema amet praegusel kujul algas alles 1866) valiti Ain Henno, tol korral alles 28-aastane noormees. See valimine näitab juba, missugust lugu Hennost peeti.

Tema on seda ülesnäidatud usaldust ka ausasti tasunud. Nagu juba ütlesin, võttis ta valla õiguste eest seismise pärast mitmed hädaohtlikud kauged teekonnad ette, muretses 1868. a. näljaajal vallale heade tingimistega vilja, toetas koolisid, muu seas võitles ta Paistu kihelkonnakooli ärakaotamise vastu, mida mõisnikud ja õpetaja tahtsid korda saata. (Ta oli ise oma vallakooli-haridust seal täiendanud.) Ta oli üks esimestest Aleksandri kooli asutajatest ühes Jaan Adamsoniga, pärast peakomitee liige ja Põltsamaal töötava Aleksandri linnakooli kuratooriumi liige, Eesti Kirjameeste Seltsi liige, kauaaegne Viljandi Põllumeesteltsi eestseisuse liige, kelle kui kassameistri õlgadel maja ehitamiseks raha kokkusaamise mure lasus. C. R. Jakobsoni surma järele valiti Henno tema alaealiste laste ja lese eestkostjaks, kus ta perekonnale Kurgja talu aitas tagasi lunastada.

Läheks liig pikale, kui meie Henno sünnipäeva puhul tervet ärkamiseaja liikumist kirjeldama hakkaksime. See

peab iseseisvalt sündima. Kui raske see ärkamiseaja töö tegemine oli, sellest olgu Aadam Petersoni ja Ain Henno ülestähenduste järele siinkohal ainult järgmist jutustatud.

Nagu ütlesime, läks esimene palvekiri Holstre mõisa asjus 1864. aasta algul teele. Varsti hakati aga nõu pidama, kuidas rahva üleüldiste õiguste laiendamise asjus tööle asuda. Ja juba kevadel 1864 oli esimene palvekiri Kõrgekõrgema nime peale valmis, kus 10 punktis meie maale uuendusi paluti. Tähtsamad punktid olid: 1) Vallakohtu vabastamine mõisa võimu alt ja uus kogukonnaseadus; 2) teoorjuse ja ihunuhtluse kaotamine, teedetegemise ja postijaama-maksu ühetasane ärajaotamine valdade ja mõisate vahel; 3) talumaade müügihinna äramääramine erapoole tute Vene ametnikkude poolt; 4) 10 protsenti kahjutasu peremehele, kes kohast müüma korral välja peab minema.

Ka sellele kirjale kirjutas Ain Henno alla, ja Aadam Peterson ühes Holstre peakohtumehe abilise, Massumõisa talu Hans Ainsoniga ja valla eestseisja Peedi-Hansu Jaak Peediga (A. Petersoni õemees) viis palvekirja kevadel Peterburisse, kus Peterburi sõbrad Jurjew, Russow ja Dankmann kirjale Vene tõlke tegid. Keisri enese ette kolm saadikut seekord ei saanud, vaid pidid sellega leppima, et nad palvekirja keisri tiivadjutandi krahv Kelleri kaudu ära andsid.

Peterburis peeti aga kohe nõu, kuidas palvekirja veel laialisemal alusel ja veel suurema hulga allkirjadega ja suurema hulga saadikutega, kes tervet Eesti rahvast esitaksid, keisrile enesele ära anda. Prof. Kõler lubas asja õhutamiseks suvel oma isatalusse, Vastemõisa Lubjasaarele, sõita. Ta lubas sellest Petersonile aegsasti teada anda, et siis sinna asja elustamiseks suuremat hulka ustavaid mehi kokku kutsuda. (Esimese üleüldise palvekirja kokkuseadmise asjus oli salakoosolek Viljandi Kure kõrtsi ruumides hulga rahva osavõtmisel ära peetud, ilma et sellest vähematki tuttavaks oleks saanud.) Ka Lubjasaare koosolekule pidi ainult ustavaid mehi võetama, kellest äraandmist karta ei olnud. Sellest koosolekust jutustab Aadam Peterson:

„Ootamata tuli saadik minu juure Holstresse teatega, et hr. Koeler juba Lubjasaarel olla. Koosoleku päev oli üsna ligi. Sain napilt seda teatada ainult Holstre meestele, Kõrgemäe Annus Kasele, juhtumisi ka Alaveske Andres Treufeldile ja koolmeistrile Jakobsonile Helmest. Holstrest sõitsid minuga kaasa Ain Henno, Massumõisa Hans Ainson, Muri Hans Lill, Jaan Adamson, minu vend Kipi Hans, õemees Jaak Peet, tädipoeg Koordi Jaak Hansen ja Aidust

õemes Koigu Peeter Jaakson. Ettevaatuse pärast sõitsime ööse. Hr. Koeler oli sinna ka oma sugulasi, ustavaid sõpru ja tuttavaid kutsunud. Sinna jõudes leidsime, et seal rahvast juba kaunis suur kogu oli. Seal pidasid kõnet: hr. Koeler, Helme koolmeister Jakobson ja Jaan Adamson ja viimaks, kui kõige noorem, ka mina. Kõnede sisu oli tungiva vajaduse üle üht suurt Eesti saatkonda Riigipea ette saata, uuendusi ja kaitset paluma, ja palvepunktide äramääramine. Siis andsin ma aru oma pealinna-reiside üle ja direktor Magsiku¹⁾ Holstre reisist ja panin peapalvekirja eeskava ja järgmised palvepunktid ette:

1) Need palvepunktid, mis mina kevadel pealinnas tiivadjutandile krahv Kellerile olin annud;

2) palvepunktid, mis minu vend Peeter oma üleüldises palvekirjas Puiatu ja Kõpu saadikutega tiivadjutandile parun Offenbergile (Kuramaa mees) Kõigekõrgema nime peale oli annud;

3) palvepunktid, mis vend Peeter Karula ja Tarvastu saadikutega tiivadjutandi krahv Borgi läbi Kõigekõrgema nime peale — peale nende valdade erakaebtuse — oli annud.

Need punktid harutati kõik ükshaaval läbi, kiideti heaks ja võeti vastu. Mulle tehti ülesandeks suurt Eesti saatkonda organiseerida, peapalvekirja valmistada vastuvõetud punktidega ja sellele niipalju allkirju muretseda kui iganes võimalik. See oli raske ülesanne, pealegi sel ajal, kus mind nagu röövlit otsiti ja tabada taheti. Aga suure hoole ja väsimata töö tõttu ning oma tublide kaastööliste abiga läks ta siiski hiilgavalt korda. Mu venn Peetri vangistus tegi ka hr. Koeleri ettevaatlikuks. Ruttu lõpetas ta koosoleku ja sõitis selsamal ööl pealinna tagasi. Rahvas läks öö varjul igaüks oma poole. Ja ehk see koosolek küll rahva poolest kaunis suur oli, jäi ta siiski ainult temast osavõtjate teada. Rahvas oli ärganud. Tema rahvusetunne oli tugev. Äraandjaid ei olnud. Jällegi oli Ain Henno, kes sellest tähtsast ajaloolisest koosolekust südilt ja südamlikult osa võttis, sellega oma eluõnne ja tulevikku rahva kasuks julgesti kaalu peale pannes.“

Novembrikuus oli üleüldisel palvekirjal üle tuhande nime mitmest Eesti maanurgast ja eripalvekirju 95 koos.

1) Magsik oli kroonumaade ministeeriumi direktor, venestatud ungarlane, kes Holstre mõisa äraandmise asjus meeste palve peale koha peal Holstres eeluurimisi tegi. Ta ei ole upsakaid saksu mitte sallinud.

Palvekirja äraandmisest teatab A. Peterson: 1864. aasta 9. novembril oli alamalnimetatud Eesti rahva saadikutel¹⁾ õnn soola-leivaga ja kõigi oma 95 palvekirjaga Keisri Kõrguse ette saada Tsarskoje Seloos. Tiivadjutandi teenistuses oli sel päeval Keisri Herra õepoeg Jevgeni Maksimilianovitsh, Leuchtenbergi hertsog. Seda saime keisri ihuarsti Dr. Karelli läbi teada ja just seepärast püüdsimegi sel päeval Keiserliku Kõrguse ette saada. See esitas meid Keisri Herrale. Peapalvekirjast oli üks lühike väljavõte (выпись) soola-leiva peal. Selle võttis Keisri Herra ise soola-leiva pealt ja luges kohe läbi. Nimetatud adjutant võttis siis kõik meie palvekirjad vastu; neid sai tal suur kaenlatäis. Ja kui keiser oma jutu meiega lõpetas ja jumalaga jättis, kutsus adjutant meid suure saali ja küsis, kes meist oskab Vene ehk Saksa keelt. Ainus keeleteadaja olin mina. Mind kutsuti laua ette ja ta hakkas meie asju uurima ja küsis, kuidas meie elu- ja olujärg ja mis hädad ja puudused meil on ja mis uuendusi me soovime. Mina omalt poolt püüdsin rahva kurba ja viletsat elu just nii kujutada, nagu ta just oli. Kõik kirjutas ta üles ja tegi pikad protokollid. See ülekuulamine kestis vähemalt kaks tundi. Siis võttis ta protokollid ja meie palvekirjad kaenlasse, käskis meid rahulikud olla ja lubas väheseks ajaks Majesteedi juure minna. Arvata poole tunni pärast ilmus ta jälle ja andis minu kätte tillukese kinise kirja sisemise ministri Valujevi nime peale ja lausus: „Selle kirjaga saadab Majesteet Teid ministri juure. Seal saavad teie asjad kõik läbi katsutud ja võimalust mõõda täidetud. Olge rahulikud, teile ei pea midagi paha sündima.“

Kuidas viimase lubamisega oli, seda teame. Aadam ja Peeter Peterson võeti kodu mitmel korral vangi, vabastati siis jälle senati ukaaside põhjal, aga saadeti lõpuks ometi administratiivsel teel välja (1866). See oli muidugi

1) Holstre Aadam Peterson, Eintali Oru Peeter Jõgewest, Navesti Jüri Reiman, Taevere Ööniste Mihkel Rebane ja Taavet Tirman, Vastemõisa Tõnis Näär (Koeleri sugulane). Teist selgesti ei mäleta, kas oli ta Lemmakannu Johanson või Jürisson, ehk Väike-Paistu talu peremees, Viljandi valla Närska Tõnis Pori ja Hans Siiman, Päri vallast Tagametsa Kaarli Dreiman ja Tõnis Päärus, Loodist Peebu Juhan Saar, Puiatust Willem Maiste, Karulast Mihkel Peterson ja Tõnis Tõllassepp, Suure-Kõpust Tõnis Reinberg ja Tõnis Noodapära, Väike-Kõpust Hans Tomson, Sürgaverest Jaan Murro, Vana-Karistest Peeter Raud (mõisa maatahtja sulane) ja Hans Laos, Tõrmast Isak Aro ja Märst Toode, Voltvetist Jüri Saul, Jaan Wühner (sõitis mõni päev enne keisri ette saamist tagasi, venna Hans Wühneri soovil, kes tema pärast kartnud).

meie kodumaa võimumeeste tegu. Kuid palvekirjad ei jäänud ilma tagajärjeta.

Kõigist neist aastate kaupa kestvatest sekeldustest ja ärevustest võttis Ain Henno täie agarusega osa. Nagu meie nägime, töötas ta veel pärast, kui ärkamiseaja vili õitsele löi, kõigis rahva ettevõtetes agarasti kaasa ja lahkus alles kõrges vanaduses avalikust tegevusest.

Soovime 80-aastasele sünnipäeva-lapsele veel pikka ja lahkete eluõhtut, mida südilt tehtud töö mälestused üle kuldavad.

A. Jürgenstein.

G. E. Luiga 50-aastase sünnipäeva puhul.

(Kirjandusajaloolised mälestused.)

Juba aastat paarkümmend enne nüüdse „Noor-Eesti“ kirjanduslise liikumise algust hakkas meie kirjandusepõllul midagi selle sarnast liikuma. See oli mineva aastasaja 80-date aastate lõpu poole.

Suur poliitikaline surveaeg oli tol korral. Venestamisevool oli meie maal täies hoos. Emakeele õpetus kaotati rahvakoolist, Eesti Aleksandri kooli eeskavast kustus tema oluline osa: Eesti õpekeel. Tsensori punane tint käis armuta kõigest üle, mis kuidagi Eesti rahva iseolemise kohta oli kirjutatud. Ja mitte ainult oma hariliku eitava tööga ei leppinud tol ajal kõigeväeline tsensor, vaid tema andis ülemapoolse ettekirjutuse tagajärjel lehtedele ka käsku, et nad mitte ainult venestamiseabinõude vastu ei tohi kirjutada, vaid nad peavad ka selle poolt kirjutama, kui nad tahavad elada.

Kimbus olid tolle aja Eesti avalikud häälkandjad „Postimees“, „Olevik“ ja „Virulane“ ja nende toimetajad A. Grenzstein, Dr. K. A. Hermann ja J. Järw. „Virulane“, kes veidikene emakeele eest katsus seista, pandi kinni ja toimetaja saadeti paariks aastaks Baltimaalt välja. Vürst Schahowskoi, Tallinnamaa kubeneri, memuaaridest teame, et ka teisi seesama hädaoht ähvardas, nagu Grenzsteini, kes Jakobsoni surma järele oma „Olevikuga“ tükk aega Eesti rahvuse liikumise silmapaistvam õhutaja oli olnud.

Kõige selle välise surve juure tulid meeleolu rikkujateks veel sisemised tülid Eesti ajalehtede vahel. Tartus võistlesid ja võitlesid „Olevik“ ja „Postimees“, Tallinnas

„Valgus“ ja „Virulane“. Läheks praegusest lühikese artikli raamist välja pikemalt seletama hakata, mis sisemisteks tülideks põhjust andis.

Sellel surveajal, kus politikaline mõte pidi vaikima, või aga enesele käänutatud ja väänutatud ringteedel mingisugust avalduseteed otsima, tõusis iseäraline elevus meie kirjanduslisel põllul, kus ainult veel võimalik oli vähegi vabamalt liikuda. Hulk noori luuletajaid ja algajaid kirjanikka asus vanade kõrvale ja ajalehed kubisesid nende salmidest ja jutukestest, iseäranis Hermanni „Postimees“, kes noorte talentide edendamise ja rahvuslise iseteadvuse alalhoidmise muusika ja kirjanduse kaudugi nagu oma eri-ülesandeks oli teinud. Avaldasid oma esimesi laulusid Anna Haava, Elise Aun, Jakob ja Juhan Liiw, Chr. Kanne, K. E. Sööt, P. Grünfeldt, K. Krimm, Jakob Tamm, J. Parw, Wöhrmann, H. Pöögelmann, P. Jakobson, M. Kampmann, G. E. Luiga, G. Wulff (Ois) ja mitmed teised. Nagu nendest nimedest näha, oli see noorte ringkond enamasti rahvakooliõpetajatest ja nende taolise haridusega inimestest koos. Akadeemialist noorust, mis hiljem „Noor-Eestile“ aluse rajas, oli tol korral veel vähe, ja kui neid oligi, nagu W. Reiman, O. Kallas, J. Tischler ja teised, siis tegid need enam teiste Eesti üleüldiskultuuriliste küsimustega, teadusliste ja politikaliste probleemidega tege mist ja katsusid esimeste rahvajuhtide eeskujul igal pool kaasa tõmmata. Neil oli tol ajal ka iseäraline organiseerimisetöö Eesti uuesti tekkivates üliõpilaste ringkondades käsil, et Eesti intelligentset seltskonda luua ja sellega ometi kord rahva haritud liikmete üleminekule Saksa seltskonda mõjuvat tõket teha. Ülemalnimetatud noored aga kaldusid otse puhaskirjandusliste huvide poole. Neil oli nagu tumé aimdus, et nad Eesti edenemiseloo erinemiseajajärgu lävel seisavad ja et rühma ehk korraldust tarvis oleks, kes otse kirjandusepõllu oma eri-ülesandeks teeks. Selleks andis neile ka hoogu tollaegne kehv kriitika, mis tihti õige erakondlik oli ja algajate kirjanikkudega ning luuletajatega selle järele tikkus ümber käima, missugusest ajalehe laagrist nad pärit olid. Tol ajal juba kidur Eesti Kirjameeste Selts ei võinud seda külgetõmbamise-jõudu noorte kohta avaldada. Tema juhatus oli meeste käes, kes enam poliitika- kui kirjamehed olid ja ka terve selts oma eeskavaga ei olnud seda, mida noored tumedalt ihkasid: puhaskirjandusline-kunstiline, vaid enam rahvavalgustuse-selts õpetliku tendentsiga. Sellest sihist peeti lugu, aga tema kõrval ihaldati midagi muud, intilmsemat, kirjanikkude omavahe-

list, õige vaba ühendust ja läbikäimist ilma siduvate vormideta.

Iseäranis tundsid selle ühinemise tarvidust need kirjandusearmastajad noored, kes maal üksiteisest eemal, laialipillatult elasid, nagu nende ridade kirjutaja ja suurem osa ülesloetud teisi. Meil puudus isiklik tutvus ja läbikäimine peaaegu täiesti, tundsimine mõtteosalisi ainult nimepidi ajakirjanduse kaudu. Kes suvel põllutööst vabad olid ja kelle rahapung lubas, need püüdsid ometi igal suvel, nagu nüüd maale suvitama minnakse, paar nädalatki Tartus „linnatada“, et ennast teiste intelligentsete ringkondadega kokku puutudes värskendada.

Ei mäleta selgesti, kelle poolt mõte välja läks, kas linnas elavate noorte või maameeste poolt, aga tühel Eesti Kirjameeste Seltsi poolt toimepandud kirjanduslikel võidupidul — kui ma ei eksi, esimesel — käis Tartus viibivate noorte seas käsk suust suhu, teatud tunnil kuhugi Tartu võõrastemajasse kokku tulla, et isikliku tutvusega alates mingile puhaskirjanduslikele noorte ringile alust panna.

Kokkutulijaid ei olnud ometi nii palju, nagu loodeti. Mõned, nagu Sööt, Saal ja teised, olid nähtavalt pidu ajal suurendatud ajalehtede töödes kinni, teised vast võttis piduhoog muidu oma keeru keskele, nii et oma ajaga vabalt talitada raske oli. Siiski leidsime üsna hea kogukese eest: Jakob Tamm, Jakob Liiv, G. Wulff (G. Öis), K. Krimm ja mõned teised, keda kõiki enam ei mäleta, ja ka G. E. Luiga, tol ajal kooliõpetaja Maramaal Tartu külje all. Ka üks „kirjaneiu“ oli ilmunud, kelle nime ma kahjuks enam ei mäleta, sest tema kirjanikutee näib lühikene olnud olevat, kuna temaga ja ta nimega enam pärast kokku ei ole puutunud. Koosolijatest oli vist küll kõige noorem aastate poolest Luiga, oma luuletustega oli ta aga juba meie seas õige tuttav ja lugupeetud. Tema elav ja sõbralik iseloom tõmbas niisama rohket tähelepanemist enese peale, kui vastolulise, nukelise ja vaikija Jakob Tamme ja tagasihoidliku, häbeliku, õrna naisterahvaliku näoilnega G. Wulffi oma.

G. E. Luiga oli kui algaja kirjanik meie seast vististi kõige viljakam. Tema luuletusi ilmus palju lehtedes. Tal näis kerge ja elav fantasia olevat, mis ruttu iseäranis aineid leidis ja kergesti vormi üle valitses. Teda tegi veel huvitavaks väikene naljakas vahejuhtumine Dr. K. A. Hermanniga, millest meie seas palju kõneldi. G. E. Luiga kaldus, nagu meie enamasti kõik tol korral, õige tugevasti ka „Oleviku“ erakonna poole, kelle häälekandja toimetaja

meil kui rahvakooliõpetaja ja endine ametivend ligidal seisis, kelle teravast sulest palju lugu peeti, kes aga isiklikult suurele osale meist noortest ligipääsmata kaugel oli. Seda kalduvust ei sallinud aga muidu heasüdameline Dr. Hermann silma otsaski. Ma ei tea, kas nüüd see või oli seal midagi muud veel vahel, aga Luiga luuletusi ei olla järsku „Postimehes“ enam hea meelega nähtud. Äkitselt ilmus aga „Postimehe“ luuletajate sekka A. Haava ja Elise Auni kõrvale uus laulikneiu Miina Luha. Hermannini vaimustus olla suur olnud, et tal nüüd luuletajate seas terve naistrio koos on. Uue tõusva laulikneiu töösid olla ta väga heatahtlikult hinnanud. „Sie muss eine sehr zarte und unverdorbene Mädchenseele sein (tal peab väga õrn ja rikkumata neiuhing olema)“, olla Hermann oma intiimses ringis Miina Luha luuletuste järgi arvanud. Kuid pahandus oli suur, kui pärast Miina Luha varjunime alt G. E. Luiga ilmus, kes redaktorile, kelle kõvem külg arvustus mitte ei olnud, väikse ninanipsu oli löönud.

Meie esimene koosolek jäi viimaseks sellesarnaseks. Vormilisest ühinemisest ei tulnud midagi välja, aga ometi oli lühikene isiklik tutvus ja läbirääkimine võõrastemajas, minule vähemalt, õige tähtis. Noorus liitub kergesti kokku, ja sest saadik oli meil ja jäi hea tutvus, mis mitme juures varsti sinasõpruseks välja arenes. Oli nii armas suvel Tartu tulles Söötiga, Saaliga, Luigaga ja Liiwidega kokku puutuda, sest neist elas suurem osa päris linnas ja oli alati eest leida.

Nüüd oleme, sellekordsed noored, kõik juba enam-vähem vanaks läinud. „Suurtest rosinatest“, mis meil tol korral kirjanduslise põllu jaoks kotis olid, ei ole jäädava-väärtuslist mitte väga palju välja tulnud, kuigi igaüks sellest väiksest ringist enam ehk vähem jälgi kirjandusesse on jätnud. See ei ole vist aga nii väga meie andevaesuse kui olude süü. Igaüks oli oma igapäevase leiva murega koormatud ja meie haridus nõudis, nagu pärastpoole seda õige elavalt tundsiime, palju täiendust, mis hulk aega ja jõudu ära võttis. Viimati näed, et „kunst on pikk, aga elu, ah, nii lühikene“. Sekelda ja rühma, ja enne kui aru saad, oled juba 50-aastane, nagu praegu ka tutvuskonna noorem mees G. E. Luiga, kuna mitmed juba väsinult mulla all puhkavad.

See, mis viimati elu lühidusest ja kunsti pikkusest kõneldin, sünnib iseäranis ka Luiga kohta. Tema ei taha praegu ennast mitte kirjanikuks lasta nimetada, aga ometi arvan ma, et temas palju kirjanduslist oli ja on, mida aga

vastikud olud segasid. Luiga on oma noore ea õige rasketes oludes läbi elanud. Kanepi Valgjärve valla kooliõp. pojana 15. veebruaril 1866 sündinud, on ta õppimise kõrval kohe isa viletsat 8-taalrilist kohta oma kehaliku tööga pidanud harida aitama. Juba 10—11-aastase poisikesena hakkas ta, sest et lugemisevarast puudus tuli, ise lookesi luuletama. Kihelkonnakoolis sai Luiga uuema käredu voolu sõbraks, mida C. R. Jakobson esitas, aga pärast Maramaal kooliõpetajaks saades oli ta edasi Jannseni „Eesti Postimehe“ kaastööliseks, missuguses lehes ilmunud teated Kanepi Valgjärve kõrtsi üle tema juba isa juures abiks olles mõisniku ja õpetaja kiusamise alla viisid, nii et talt kooliõpetaja ameti pidamise õigus ära võeti. Kuid Maramaale kinnitas inspektor tema siiski ametisse. Siit tuli Luiga lühikeseks ajaks „Oleviku“ toimetusesse ja rändas siis (1891) Simbirski Eesti asundusesse Smorodinasse kõsterkooliõpetajaks, sealt 4 aasta pärast Siberisse Omi asundusesse sellesama ameti peale. Siin võttis Luiga enese kallal kavakindla edasiharimise-töö käsile, esiti et ennast üliõpilase-eksami vastu ette valmistada, kui aga nõrgad silmad selle plaani nurja ajasid, siis eessihil, oma haridust üleüldse täiendada. Kümneaastase kodumaalt äraoleku järele tuli ta tagasi, esiti „Ristirahva Pühapäevalehe“ juure, pärast sai ta uuesti korraldatud „Päevalehe“ peatoimetajaks.

Nii siis, leivamure, edasiõppimine ja pärast tüütuv ajalehe jooksev töö on Luiga nooruses rikkalikult jooksvete luuleallika pärastpoole kuivama pannud. Tema valminud eas kirjutatud jutud „Vägivallamaalt“ aga näitavad, et temal mitte üksi rütmus ja riim oma mõtete avaldamiseks käepärast ei olnud, vaid et tal ka tähelepanemise-väärt jutustamiseanne on.

Ajalehe toimetajana ja avaliku tegelasena on G. E. Luiga suurt agarust ja mõju Tallinnas avaldanud, kuid mul on kahju, et temagi, nagu mitu teist, selle tööga puhaskirjandusliselt alalt enam kõrvale on kaldunud.

Luiga on veel värske ja elujõuline mees oma 50 aasta kohta. Tahaks uskuda ja soovida, et temal veel tükk viljakat tegevust ees seisab ja et tema, nüüd juba paremates ainelistes oludes, veel mahti saab oma noorusearmastuse, puhta kirjanduslise ala juure tagasi pöördada.

A. Jürgenstein.

Soo.

Pilguke vanarahva vaimuvalda.

„Mine sohu!“ on tuttav vanarahva sajatussõna. Tahtakse sajatust veel kõvendada, siis öeldakse: „Mine sina sohu ja rappa!“ Selle kõrval või asemel kuulub mõnikord ka veel: „Mine metsa!“ ehk kui asi õige pahaks läheb: „Mine põrgu!“ Noorem põlv „sohu“ ja „metsa“ soovituselga muidugi enam ei lepi, vaid tarvitab selle asemel armsamini: „Mine kus kurat!“

Et sajataja soovituselga „mine sohu!“ vastasele ka just mitte head ega paremat ei paku, on iseenesestki mõista; aga mispärast ta vastast siis just sohu saadab? Sellel peab küll ikka oma iseäraline põhjus olema.

Põhjuse üle saame selgusele, kui vanarahva mälestustest lähemalt järele uurime, mis arvamised neil soo kohta olid ja kes nende usu järele soodes eluaset pidasid.

Soo on ju üleüldse õudne paik, kus keegi õige loom — peale kurgede, partide, rabakanade, kullide ning madude — ei armasta elutseda.

Veel õudsem kui praegusel ajal oli aga soo veel vanarahva usu ja arvamise järele. See oli koht, kus üksnes Vanapagan armastas ümber hulkuda ja kus kurjad vaimud ning Sarvi u sulased oma koosolekuid pidasid. Sellepärast nähti siin siis ka mitmesuguseid viirastusi ja kiusasid inimesi kõiksugu hirmutused ning kohutused taga. Selle kohta kirjutab J. Kunder järgmiselt:

„Ennemuiste, kus puud ja põõsad rääkisid, kus inimlikka sõnu linnul ja loomal suus oli ning kus Vana paha lausa ja suisa ümber hulkus, oli soos palju imet ja iseäralikka asju näha. Ega sa seal õl ega päeval silma kinni panna ei saanud. Päeva ajal ei julenud sulle küll keegi vilbus ehk kurjus kätt külge panna, aga ööse juhtus sulle tihti, et sind siin ja seal soo peal pinniti ja pilgati.

Olid sa suve- enk sügiseõhtul kogemata soo ääre juhtunud, siis võisid sa otsekohe kuulda, kuidas keegi põõsaste vahelt eemale läks ehk lähemale tuli ja kuidas vesi tal jalgade all vastu patus. Juhtusid sa talveõhtul või keskööl sinnapoole, küll sa siis nägid, kuidas siin ja seal tulukesed tantsisid. Läksid sa neile lähemale, siis olid nad nagu maa alla ära kadunud, aga versta kaugusel tõusid nad jälle üles. Juhtusid sa õõajal kesk soo peale, ega sa siis sealt enam enne kuke laulu ära ei pääsnud.

Läksid sa heinaajal sohu midagi otsima, küll sa siis kuulsid, kuidas keegi imelikku häält tegi, ehk lind just kui

inimene laulis. Sõitsid sa aga talvel kerge reega soost üle, küll sa siis kuulsid, kuidas keegi nägemata käsi põõsapuile ja jääle nagu kepiga pihta pörutas.“

„Hulkus keegi kevade, suve või sügise aegu soo peal, siis nägi ta siin ja seal vanu viisrajakaid, pastlatükka, kindapoolikuid ja kübara-ääri maas vedelevat.“

Neid ei tohtinud muidugi keegi puutada ega kaasa võtta, need töid iga kord inimesele õnnetust ja häda kaela.

„Võttis siiski keegi mõne neist „kulstidest“ koju kaasa, küll ta siis nägi, mis ta sai: Mõnikord suri elajas ära, mõnikord lendas kana tuleahju, mõnikord jäi inimene ise haigeks — nii et õnnetus nagu lausa oleks majasse tulnud.“ (Eesti muinasjutud, lhk. 98.)

Sedamööda oli siis soo just nagu õnnetuste ja juhtumuste pesapaik, millest igaüks võimalikult eemale katsus hoida. Peaaegu igast soost teadis vanarahvas midagi iseäralikku jutustada.

Mõned nendest soodest on oma juhtumuste poolest üle terve kodumaa tuttavaks saanud, vähemalt nimepidi.

Kõige tuttavam nendest on küll suur Kikepera soo Pärnumaal, mis ühes ka üks meie kodumaa kõige suurematest soodest on. Ta aseneb Audru, Pärnu, Jakobi ja Mihkli kihelkonna vahel, Aliste jõest õhtu pool; on üle 50 versta pikk ja kõige kitsamast kohast peale 5 versta lai. Tema põhjapoolist otsa nimetatakse Kaisma sooks, keskpaika — Kikepera sooks ja lõunapoolist otsa — Netsi rabaks. Äärtel on see soo kuivapoolne ja sealt lõigatakse turvast. Keskpaigas on ta rabane ja paiguti lausa vee all. (H. Turp, Kodumaa geograafia, lhk. 45.)

Selle soo jagamise tüli ja kaklust Pahareti poegade vahel jutustab meile juba Kreutzwald elaval keelel Kalevipoja laulus. Tüli lõppis sellega, et Kalevipoeg laskis oma seltsilisel, Alevipojal, soo Pahareti poegade vahel ära jaotada ja kinkis neile selle, kui inimestele kõlbmata maakoha, eluasemeks: Suurem pool sai suuremale, väiksem pool jäi vähemale.

Teine tuttav soo on Viljandi ja Tartu vahel — Parika soo, mõnikord ka Parika rabaks nimetatud, millest ka mitmesugusid juttusid vestetakse. Üks nendest on järgmine:

Peremees tulnud talvel Viljandist, jõudnud Parika soo peale; näeb: mõni samm tee äärest loidab tuluke. Mees annab hobusele piitsa, et ruttu edasi saaks; aga tee, mis sa tahad, hobune ei liigu paigastki, ajab püsti, nagu oleks mõni kraav ees. Mees hädas, külm kahm käib üle keha, ihkarvadki tõusevad püsti. Astub viimaks ree pealt maha,

katsub asjalugu järele. Ei ole mingit kraavi näha, aga lahtine haud on ees.

Mis nüüd teha? Katsub kõrvalt mööda saada, aga soo seal ka lahti. Vaatab üle öla tagasi: sinine tuli loidab, nagu mõni suur tõrvakütüal. Näe nüüd: teine tuli veel, kolmas ka — mitukümmend tuld tantsib soo peal! „Jumal, Issa pojuke, mis siin täna ööse küll ometi peaks olema!“ Kui mees lause vaevalt lõpetanud, kargab hobune, nagu nõeltest torgatud, tuhatnelja minema. Hädapärast sai sõitja veel ree sabale hüpata.

Oli mehele aina õnneks, et Jumala nimi veel õigel ajal huultele juhtus. (J. Kunder, Eesti muinasjutud.)

Kolmas, ka laialt tuttav soo on Tartu lähedal — Reola soo, millest nõndasamuti suur talvine tee üle käib. Ka sellest soost teavad teekäijad mõnesugusid juhtumisi jutustada. Ühtlasi olla see veel koht, kus (peale Pahareti sulaste) ka vanatüdrukud ehk nende hinged koosolekuid pidada ja talve-öödel lund sarjamas käia.

Aga teistegi, vähem tuntud soode kohta liigub rahva suus igal pool mõnesugusid lugusid.

Kolm põlve tagasi läheb keegi püssimees lihavõtte esimese püha hommikul Mähuste Tudupeksi sohu (Tallinna-maal) mõtusemängi. Hulgub terve hommiku mööda sood ümber, ei leia mingisugust lindu. Hakkab viimaks siunama ja vanduma, käänab kodu poole tagasi. Korraga kuuleb, metsis „laulab“. Ligemale minnes muutub kudrutamine nagu sea rõhkimiseks. Mida lähemale ta jõuab, seda imelikumaks läheb „laul“. Viimaks on ainult kange kohinat kuulda, just nagu oleks heinasaadu veetud. Varsti paistab ka must suur kogu silma. „Ma tulen!“ kuulub hää musta kogu poolt. „Tule, ma lasen!“ kostnud kütt.— „Lase, sääreluud on kõvad!“ vastanud kohutis.

Mehel juhtunud õnneks hõbekuul kaasas olema, pannud ruttu püssi sisse ja lasknud. Must kogu prahvatanud lõhki, suur tulekera veerenud kange kohinaga sood mööda. Suru poole ja lõõnud siin eesoleva teise küti surnuks. Laskja aga pääsnud seekord ainult ehmatusega. (Eisen, Kodused jutud, lhk. 55.)

Intsaare soo, jutustab vanarahva suu Karksi kihelkonnas, olnud päris vanapaganate eluase. Seal lähedal, Pähnamäe kaldal, kasvanud ka kaks põlist pärna, mis Vanapagan ise olnud istutanud. Siin soo peal pidanud vanapaganad sagedasti pidusid; kutsunud ka naabriperemeest Karu-Matsi mõnikord oma pidule, öeldes: „Karu-Mats, Karu-Mats! Tule nüüd Intsaare saaja, punapüksi pulma!“

Kui soo ääres põllu peal keegi peale päeva loode veel kündma jäänud, olnud vanapaganad kohe kiusamas: „Jää rahule, mis sa peale päeva veel tööd teed!“ (Teised kodused jutud, lk. 67.)

Tõrdu soos, Viljandimaal, ilmub keset sood marjatsijate laste sekka ilus must täkk, tore sadul seljas, hirnub ja kaabib mis hirmus; kui aga lastest keegi Jumala nime nimetab, kaob täkk kui maa alla.

Teises kohas läheb sulane sohu hobuste järele. Näeb: püksata mees hobuste seas, must särk seljas, vana kaabuloks peas. „Mis sa neist hobustest tahad?“ käratab sulane. „Ei midagi, ma muidu vaatasin ise!“ vastas võõras ja kadus kui tina tuhka. Kes ta võis olla? Eks ta mõni kurja sulane ikka olnud!

Jälle kord saadetakse kuskil tüdrukud soost samblaid tooma. Katkuvad sarja samblaid täis, hakkavad marju noppima. Karjapoiss ka seal. Vannub ja kirub kui pöörane: „Mis te pahandused otsite minu soos? Teie samblavargad, marjavargad!“ — „Poiss, ära vannu! Küll sa näed, mis soost tuleb!“ kostavad tüdrukud. — „Kes kurat siin tulemas on? Las' tulla, mina ei karda!“ irvitab karjapoiss. Äkitselt hakkab karjuma: „Appi, appi! ma vajun mülkasse!“

Tüdrukud jooksid appi, aga poiss oli kadunud, just nagu oleks keegi ta jalgupidi maa alla tõmmanud. Ei ole hea soos kurja nimetada!

Kuskil soo ääres oli sulasmehel põllulapike. Künnivahel võttis mees hobuse adra eest lahti, pani soo servale sööma, ise viskas pikali põõsa alla, suitsetas piipu ja vahitis niisama ülespoole. Korruga kuuleb, soost hüüab keegi: „Hohoo! hohoo, Hans!“ Mees kargab maast üles, kuulab, vahib, ei kuskil kedagi. Heidab jälle pikali, tõmbab piipu edasi; nagu uneviirastus tuleb peale, piip kustub ära. Korruga jälle: „Hohoo! hohoo! Hans, Hans!“

„Nüüd ei ole enam nalja!“ ütleb mees, tõuseb ruttu üles, võtab hobuse käe kõrvale ja läheb minema. Soost aga nagu hüüdis veel keegi järele: „Hans!“

Teisel hommikul oli mees haige ja kolme päeva pärast juba surnud.

Vaene sant läheb hilja sügisel üle suure soo. Näeb: harjaga uss põõsas. „See on aga haruldane loom, selle pean kinni võtma!“ Hiilib lähedale, rabab ussi kinni, pistab kinda sisse ja sammub edasi. Külal jutustab, mis suguse imeliku mao ta soos kinni võtnud ja kaasa toonud.

Külarahvas tahab harjaga ussi näha saada, käsib looma lahti lasta. Sant võtab kinda, raputab, ütleb: „Hoidke aga eest, et ta ei hammusta!“ Raputab — ei midagi! Hakkab kinda seest otsima: ainult peotäis sambalaid kinda sees.

Kord leiab mees soost suure linnumuna, peab seda pardimunaks; viib koju ja laseb õhtul ära keeta. Naise hoiatusest hoolimata, et muna keetmise ajal pajas kiununud, sööb mees poole muna ära, teise poole jätab hommikuks. Hommikul leiab, et muna naabrirahva kass olnud, kellest ta õhtul poole ära söönud.

Jälle kord läinud mees ja naine varrule. Tee viinud soo nurgast läbi. Naine näeb: marjaotsija läheb ees; näitab mehele, mees ei näe aga kedagi. Üks maasikas jäänud tee ääre maha; mees peab hobuse kinni, toob maasika ära; imestavad mõlemad naisega, et sügise hilja veel maasikat näha, ja mis imeilus ta on ja suur! Mees tahab ära süüa, naine hoiatab: „Kes teab, mis asi ta võib olla!“ Mees hakkab siiski sööma, kuid söömine ei taha edeneda; ta viskab poole maasikat tee ääre maha.

Varrul ei maitse mehel ei söök ega jook, ta on üsna haiglane. Koju sõites näeb, mis ta maasika pähe on söönud: Pool marja, mis ta maha visanud, ei ole muud kui pool oinastallekest.

Sügisel laupäeva õhtul tuleb keegi vaimutüdruk mõisast teolt; maa on külmanud. Tüdruk käänab otseteed üle soo; enesel käivad külmajudinad üle ihu, ei tea, mis see on! Ruttab kärmesti edasi; varsti juba kesk sood. Äkitselt suur heinakuhi ees. Neiu karjatab, jääb seisma; ka kuhi seisatab. Katsub kuhjast pahemalt poolt mööda minna, kuhi astub ette; paremalt poolt — seesama lugu. „Mis kuhi see ometi peaks olema!“ öhkab tüdruk iseeneses. Näeb: kuhi ilma vöötä; selle üle Vanajätisel täeline voli.

Neiu hakkab appi karjuma; seda lähemale rõhub heinakuhi. Kesköö on juba käes, küla poolt kostab kuke laul. Nüüd on kuhi korruga kadunud. Väsinult ja haiglaselt jõuab tüdruk koju; nädala pärast viiakse ta surnuaiale. Veel praegugi olla ööseti soo poolt appihüüet kuulda. Õnnetus tuli sellest, et heinalised kuhja ilma vöötä olid jätnud.

Juhtumise korral on inimesel õnne, et ka hunt sügisel või kevadel soos ümber hulgub. Kuuled teda mõnigi kord pöösaste taga astuvat: pats, pats! Teinekord piilub ta küngaste vahel kõhuli maas, silmad kiirgavad peas kui tulesöed. Sel korral ei ole inimesel midagi karta.

Vanatige siis ennast soos juba näidata ei julge, ehk muidu oleks tal hunt sedamaid turjas kinni! (J. Kunder, Eesti muinasjutud.)

Sellest kõigest näeme, missugune arvamine vanarahval soode kohta oli ja mispärest vastast sohu ja rappa soovitati. See oli koht, kus sinnasattujat kõiksugu õnnetused ja hirmutused ootasid; see oli Vanatigeda enese ja tema sulaste alaline eluase. Suhu minek tähendas siis otse Vanakurja pesasse sattumist.

Palju parem mõte ei olnud ka soovitusel „metsa“ minna, sest ega metsaski õndustest ja hädaohtudest puudus ei olnud.

Kui nüüdseil ajal vastast otsekohe „kus kurat“ käsatakse minna, siis ei ole sellel endise „sohu“ soovitusega muud vahet, kui et vanarahvas oma „näruses keeles“ enda mõtet enam varjatult, rohkem piltlikult armastas avaldada, meie aeg aga sihilikult „lühema“ ja „suurtsugusema“ keele poole sammub, nagu seda peaaegu iga poisijõmpsika suust, kelle iga kolmas-neljas sõna „kurat“ ja jälle „kurat“ on, igapäev ja igal pool võib kuulda.

J. Ruus.

Kirjandusline ülevaade.

Ajalugu.

H. Prants, Millal lõpeb sõda? Tallinnas, 1915. Типография А. Ляурманъ. 32 lhk. 20 kop.

A. Jürgenstein, Suur ilmasõda 1914--1915. (Piltidega.) Tartus, 1915. Trükitud „Postimehe“ trükikojas. 156 lhk. 60 kop.

Kus kuningad ehitavad, sealt leiavad kärutajad tööd. Kus rahvad lõhuvad, sinna ruttavad sulemehed seda kirjeldama.

Aga harva lasevad sõjajuhid kedagi ligemale. Nad kardavad, et sulemeeste silmad näevad, mida nad oma maa ehk vaenlaste eest tahtsid varjata. Sellepärast peavad sulemehed enamasti eemale jääma. Nad võivad ainult kaugelt sõja tallermaad vaadelda ja peavad raasukesist, mis väejuhatas tarvilikuks arvab laiematele ringkondadele pakkuda, mosaiikpildi kokku seadma. Et see tõsistele sündmustele ei vasta, on selge.

Peale raasukeste, mida meie suurepäralise nimega sõjatelegrammi-deks hüüame, käivad aga salateated sõjaleerist riigivalitsuse keskkohhta. Neis püüab sõjajuhatas kainelt, selgelt ja asjalikult tõsist olukorda oma pool ja vaenlaste leeris hinnata ja seda lausa ja tagasihoidmata avaldada. Sest seda peab valitsus teadma, et tarvilikka sammusid ilmuvad puuduste vastu astuda ehk et edenevat sõjakäiku veel toetada ja

kiirendada. Aga suure maailma eest maetakse need sõnumed salaarhiividesse ja hoitakse aastakümned seitsme taba taga. Arvatakse, et sõjategelaste ja riigimeeste aupaiste võiks kahvatada, kui hele päiksepaiste, ajaloouurijate arvustus, nende peale hakkab paistma. Alles siis, kui kaasmängijad ja mitu põlve järeltulijaid mullas hingavad ja enam haiget ei saa, kui nende elutööd kriitikatulest läbi käivad, avatakse iseäranis ustavaks ja heatahtlikuks tunnistatud uurijale kõrvaline salauks, kes oma paremat teadmist mööda aktide kuhja kallale asub ja sealt tarvidust mööda võtab. Paremal korral tehakse suurele hulga veel „ametlikult“ kirjutatud teateid kättesaadavaks. Ka need põhjenevad dokumentide peale, aga dokumendid on „otstarbekohasuse“ sihis välja valitud, enne avaldamist pealegi stiliseeritud. Siin tuletame kõige pealt peastaapide sõjakirjeldusi meele, mis kaunis ruttu pärast sõja lõppu ilmuvad ja meid katsuvad uskuma panna, et neis nüüd sula tõsi päevavalgele tuuakse. Aga isegi niisugune imestatud töö, nagu Saksa peastaabi oma Saksa-Prantsuse sõja (1870—1871) kohta, avaldab otse karjuvaid puudusi. Peastaabi ülema Moltke juhtsõna kokkuseadjatele käis: mitte midagi muud kui selget tõtt öelda, aga mitte tervet tõtt.¹⁾ Tähendab: ainult seda öelda, mis tõsi on, aga mõnda, mis osalistele valus oleks, lihtsalt mitte öelda, ehk see küll tõsi on. Iseäranis ei pidanud kirjutajad aupaistet mitte nende peade ümbert hävitama, keda rahvasuu ja rahvasüda valedlitritega oli ehtinud. Sellest kardeti patriotismusele kahju tõusvat. Alles siis, kui ärापahandatud kantsler Bismarck oma päevaraamatuid ja mälestusi hakkas trükis avaldama, sai maailm imestades teada, kuidas sõda oli alanud ja kuidas teda peetud. Muidugi ainult osalt: seda, mis trükkitoimetaja au suurendamiseks, vastaste teenistuse vähendamiseks kuulutati. Sellepärast venivad aastakümned, vahel sajadki, mööda, enne kui ajaloo täis valgus sündmuste peale saab langeda. Alles nüüd teame, kes seitsmeaastase sõja süttas. Alles nüüd kuuleme keiser Paul I. valitsuseajast usaldust äratavaid sõnumeid.

Seda peame meeles pidama, kui ülemaltähendatud ajaloolisi ülevaateid tahame õiglaselt hinnata.

„Millal lõpeb sõda?“ ilmus ligi aasta tagasi. Juba sellepärast pidi raamatukene värteed käima. Veel praegu ei tea isegi juhtivad sõjaülemad ega riigimehed sõja otsa ette näha, seda vähem kõrval ja kaugel seisvad tähelepanijad. Kirjutaja tunneb ka ise oma nõrka seisukohta. Ta põikab ainest „Millal lõpeb sõda?“ kõrvale ja harutab „nüüdse sõja olu ja laadi“ (lhk. 3—16), kaalub „sõja arvatavaid saadusi“ (lhk. 16—27) ja ütleb lõpuosas „Millal lõpp?“ lausa välja, et „ $\frac{3}{4}$ aastat pärast sõja algust küsimus alles kostmata on ja õige vastuse andmine veel raskem, kui sõja algul“. Siiski libiseb ta viimasel leheküljel sellest õigest seisukohast alla ja hakkab ette kuulutama, et „sõja lõpp vististi õige ligida aja küsimus olevat, et sõda vahel veel mõned kuud kestvat

1) la verité, rien que la verité, mais pas toute verité.

ja 1915. a. suve ehk ometi sügise jooksul otsas olevat". Viimaks aga ajab ta ise ka selle ettekuulutuse tühja: „Kuid teadmata asjaolud võivad niihästi sõja lühendamiseks kui ka pikendamiseks mõjuda.“ Raamatukest läbi lugedes jääme aine kohta niisama targaks kui enne, s. o. kirjutaja aga ka meie ei tea midagi. Mida pealkiri lubab, seda sisu ei täida, ja küsimine tikub lähemale: mistarvis ta siis õieti on kirjutatud?

Siiski ei ole ta üleliigne ega ilmaaegne, vaid hea ja asjalik kirjutus. Ta purjetab ainult võõra plagu all. Sest rahva vähest ajaloolist haridust silmas pidades pakub ta hulga teadmisi, mida ajalehe lugejale praeguse sõja selgemaks arusaamiseks tingimata tarvis läheb. Ei või salata, et need puhas algteadmised on. Aga meie rahvahariduse kurb käik tunnistab, et meil needki puuduvad. Vallakoolis ei kuule laps ajaloost midagi, ehk olgu natuke piibliloost. Rahvakooli kõrgemal astmel on ajalugu Venemaa ajaloo kitsastesse piiridesse rõhutatud. Kus arukamad kooliõpetajad siiski on katsunud lapsi pilu vahelt natuke kaugemale lasta vaadata, on mõjumehed kärisedes vahele karanud ja pilu hoolega kinni toppinud. Isegi keskkooli lõpetajad ei kuule suurt uuemast ajaloost, sest et õpetus nii kaugele ei ulata, ega õpilasi ei ärata ise oma käel selle osaga ennast tutvustama. Seal tulevad siis H. Prantsu kokkukurutud ja ülevaatlilikult jutustavad teated otsegu kutsutud. Kuld ei ole ju mitte kõik, mis siin tõendatakse. Lugesed tekkis suur hulk küsimismärka raamatu teksti kõrva. Iseäranis paistab silma otsuste vaarumine. Kirjutaja ütleb sagedasti rohkem, kui ütelda võib. Aga tõetundmine ajab selle vastu varsti püsti ja ta võtab teise käega tagasi, mida praegu teine andis. Ülemal töömeest sõja lõpu kohta näitusi. Neid saaks mitme võrra kasvatada. Lhk. 19. kinnitatakse, et sõja otsekohesteks tekitajateks inimesed on. „Sõja süü langeb väga raskelt mitmete inimeste au- ja võimuhimu-püüde peale.“ Järgmine lause tõttab sellele vastu rääkima: „Aga koguni ekslik on arvata, et seesugune üleüldine õnnetus üksikute inimeste tegu on.“ Mida peame nüüd tõeks arvama? Edasi harutatakse, et sõja siginemiseks põhjust annud rahvatõulised vastolud. Aga inglased on seesama sohk ja selts kui sakslased. Pool Austriat on Slaavi tõugu, niisama Bulgaaria. Sõdijad sakslased ei avalda prantslaste ehk Vene sõjameeste vastu suuremat viha, ehk nad küll tõuliselt lahku lähevad. Saksa viha pöördub otse verevendade vastu Inglisemaal. Kõige jälgim oli vahekord bulgaarlaste ja serblaste vahel, ehk nad küll vere, keele, usu poolest nii ligidalt sugulased on, et näituseks Makedoonias õieti vahet ei saa tõmmata, kus bulgaarlased lõpevad ehk serblased algavad. Lhk. 22 saab siis ka eksiitlusest aru ja võtab selle tagasi: sõda ei võivat sugugi üksi tõuvõitluseks pidada, vaid väga mõjunud muud asjaolud kaasa. Sõja tõsiste põhjusteni ei tungi aga kirjutaja küllalt selgesti ka nüüd mitte. Neid leiame Euroopa tuldpurskava Balkani poolsaarelt. 1912. a. Balkani slaavlaste ootamata suured võidud panid Austria tee Ägea merele ja Saksa tee Väike-Aasiasse kinni, mida see kui teine oma majanduselise olemise ja edenemise pärast tingimata tarvili-

kuks pidas. Mõlemad pidid oma arvates nagu kotti aetud kinnises õhus ära lämbuma ja otsisid lahtist ust idast. Pealegi ei saanud Suur-Serbia kihutus 1912. a. saadustest söönuks, ei rahustanud teda Makedoonia lepinguvastane lahtikiskumine Bulgaaria küljest, vaid Suur-Serbia mõte sirutas armukäe välja 5½ miljoni serbo-kroaadi poole Austrias. Mis 15. juunil 1914 Sarajevo uulitsatel sündis, ei olnud harilik anarhistlik ehk poliitiline kuritöö, vaid avalik sõjakuulutus Austriale. Abinõud, mida tema ettevalmistamisel ja kordasaatmisel tarvitati, lõhnasid sõja järele. Aeg, mis seks valiti, Räästavälja (Kosovo polje) lahingu aastapäev, avaldas sõja iseloomu. Mees, keda attentaadiks valiti, oli sõja esimene ohver, sest tema tundis Austria sõjaväge, tema käes oli Austria sõjavägi, tema oli Austria sõjavägi. Slaavvõbrane aujärjepärija, kes heaga Austria Lõuna-Slaavi küsimust tahtis otsustada, pidi kõrvale saadetama, et Suur-Serbia palavamaid inimesid teoks muuta. Kunagi ei ole üks poliitiline attentaat oluliselt sõjale nõnda liginenud. Kui sõjakuulutust ja sõda hinnati teda Balkanil, kui rahva sügavamast hingest tõusnud ja tulnud tunnistati teda Serbias. Ja nagu ta Räästavälja lahingu mälestuseks pühendati, nii peetakse teda edaspidi Räästavälja lahingu mälestusepühal meeles, nii kaugel ja nii kaua kui Serbia südamed tuksuvad. Sarajevo tapatöö ei olnud sellepärast sugugi „vähene asi“ („Millal lõpeb sõda?“ lhk. 26), ei ka ainult „kogemata juhtumine ja väline tõuge“ („Suur ilmasõda“ lhk. 1), vaid sümptoomiline tunniklaas, kui kaugele asjad Serbia ja Austria vahel olid arenenud, et nad sõda tähendasid. Koitma ei hakka mitte sellepärast, et kikas kirgas. Vaid kikas kirgas sellepärast, et koitis. Aujärjepärija tapmine ei toonud mitte sõda, vaid aujärjepärija tapeti, et sõda oli alanud. Sõda ei läinud ka mitte „üsna äkk i lahti, kus tema süttimist ei oodatud“, nagu „Millal lõpeb sõda?“ lhk. 26 tõendab ja ka muidu ajakirjanduses korratakse. Kui kunagi üht sõda kaugelt on nähtud tulema ja iga päevaga liginema, siis praegust. Kes kevadist talvet 1914 Austria maa-äraandmise protsessidest luges, mis vahetpidemata üksteise kannul käisid, kes väljamaa ajalehti tähele pani ehk Austrias ja Saksamaal viibis, ei võinud põrmu kahelda, et sõda ukse taga magab ja iga silmapilk võib sisse murda. Kui igapäised inimesed kõike seda pidid nägema, mis tumestamata silma ees seisis, mida vähem võis see siis diplomaatile ja sõjaväeringkondadele saladuseks jääda? Lausa ja avalikult panid kõik riigid panni peale tuld (Vene sõjalaen Prantsusemaalt, Prantsuse kolmeaastane sõjaväeteenistus, Saksaa erakorraline sõjamaks, Austria mobilisatsioon jne.). Püssid ja suurtükid p i d i d lahti minema. Teises kohas ei salga mõlemad sõjaraamatud seda ju ka mitte ära. Aga kas rutulisel kirjutamisel ehk muul mõjul ei ole vastukäivad harutused tarvilikku kokkõllasse viidud. Ajalooline tõde ei ole küllalt puhtalt välja kooritud.

Iseäranis nõrgal alusel seisavad põhjused, mis H. Prantsu arvates rutulist sõja lõppu võivat tuua. Liiduriikide „maa suuruse ja inimeste arvu suur ülekaal andvat neile kindlamat võidulootust kui teistele“ (lhk. 29). Ajalugu teab sadanded korrad jutustada, et asi teisiti võib minna. Na-

poleoni I võitude ülemal tipul kirjutas üks sügav mõttetark: „Alati ja tingimata võidab vaimustus selle ära, kes mitte ei ole vaimustatud.“ 1818 näitas, et temale õigus jäi. Maa suurus ja rahva arv on võiduks head asjad küll, aga ei otsusta mitte alati rahvaste võitlusi. „Türgimaa ei kaalu palju“ (lhk. 29). Keda tahame petta? Ehk kellele tõuseb enesepettusest kasu? „Türgi ja Austria sõjaline jõud on juba suuremalt jaolt murtud“ (lhk. 30). See „juba“ oli märtsikuus 1915, aga praegu, aasta hiljem, ei märgata seda murdmist. „Saksamaale on pikaline sõda otsekohe kaotuseks ja allajäämiseks (lhk. 31) ja võidusaamise võimaluse nurjamiseks, igatahes tema väsimine ja sellega sõja lõpp ainult veel ajaküsimuseks ja õige ligidal“ (lhk. 32). Aga terve aasta on jälle möödas ja meie ei näe lõppu. Ülepea segaks vähem, kui ajalooline kirjatöö tulevaste sündmuste ettekuulutamise jätkaks ja ennast valitsedes kindlale pinnale jääks, s. o. „sündinud asju“ arvustaks ja hindaks, kust lugijad siis kaudselt ka mõnda tulevikust võivad aimata. Aimdustest tõeasju teha käib ajaloo piirkonnast välja ja viib rappa.

„Suur ilmasõda“ hoiab üleüldiste otsustega rohkem tagasi ja vaatab ette. Juba aine ja ülesanne seda kirjeldada, mis olnud, seavad tema kindlamale alusele. Aga et see, mis olnud, siiski veel selginud ja tardunud ei ole, vaid alles voolab, teiseks allikad, kust selle üle teateid immitseb, ühepoolsed on ja vähe välja annavad, siis ei või teisiti tulla, kui et meie temagi tööst rohkem subjektiivseid arvamisi leiame, kui tõenäolisi faktisid. Sõja väline sündmustik omandab ju suurtes, jämedates joontes nendegi väheste ja ühekülgistete teadete varal kaunis kindla kuju, aga juhtivad tegurid, tagajärgi tekitavad põhjused jäävad esialgu enam-vähem varju ehk on rohkem kaudiste järjeldamiste, kui otsekoheste teadmiste vili. Et raamat ligemat aastat hiljem on kirjutatud, kui eelmine, siis võidab sennise sõjakäigu ülevaade asjalikkuse poolest ja „Lõpusõna“ ütleb lihtsalt ja kainelt välja, et „hiiglavõitluse otsa ja tagajärgi keegi ei julge praegu ette kuulutada“.

Sõja põhjuste harutamisel annab aga ka A. Jürgenstein sõdijate töö küsimusele kaugemale ulatava tähtsuse, kui tõsised asjaolud lubavad. Kummaski leeris võitleb valgeid, kollaseid, muste. Ja omakorda on jälle valged nii segi läinud, et ei oska selgitada, mis tõug üle kaalub. Kaks suuremat Germaani tõugu seisavad vihasema vaenlasena teineteise vastas. Ligi kolmandiku keskriikide sõjalisest jõust sünnitavad slaavlased. Ei puudu sealt ka roomanlased. Niisama on osmanid kaheks lõhutud, kui ka Soome-Ugri rahvakillud. Sedasama kinnitab pealtvaatajate ja äraootajate riikide seisukord. Rumeenia oleks pidanud kohe kummagi jalaga kolmikriikide sekka kargama: kui keeleliselt romaniseeritud daaklased, kui verelise ülekaalu poolest slaavlased. Kuid Rumeenia viivitab. Ja Kreekamaa muutub ikka vaenulisemaks, ehk küll Slaavi veri temale ammu õige seisukoha oleks pidanud kätte näitama.

Niisama vähe on sõdivate riikide jagunemisel „sügav vaenlus vanul ajaloolistel põhjustel“ mõjunud (Suur ilmasõda

lhk. 2, 3, 6, 7). Prantsuse- ja Saksamaa vahel võiks veel sellest juttu teha. Aga kummagi valmisolek rahu sobitada, kui see eraldi võimalik oleks, näitab vastuvaidlemata tasumõtte mõõnamist. Muidu on kõikide suurriikide seisukoht otse ümber paigutatud. Igavesed vastased, Inglismaa ja Prantsusemaa, kes alles 1898 Fashoda pärast peaaegu sõjaliselt teineteise vastu pidid pörkama, võitlevad nagu südamesõbrad käsikäes. Vana vaenuriva võistleva Vene- ja Inglismaa vahel näib olevat maha maetud. Venemaa ja Jaapani rühivad 1904. a. kiuste nendesamade sihtide poole. Türgimaa alalised protektorid, Inglise- ja Prantsusemaa, ähvardasid osmanide pealinna. Pooletuhande aastane Austria ja Türgimaa vastolu on nagu ära pühitud. Niisama on vana võistlus Austria ja Preisimaa vahel ligidaseks lepinguks muutunud. Sardiinia valitsusesoo viha Austria vastu ei keelanud Itaaliat Saksa-Austria lepingu liikmeks astumast. Teiselt poolt katkes traditsiooniline sõprus Vene- ja Preisimaa vahel, mida valitsejate sugukondade lähidane veresugulus kinnitas. Sedasama paneme tähele Inglismaa ja Preisi vahekorras. Mis tähendab see muud, kui et maid ja rahvaid, riikisid ja valitsejaid mitte tõukisimus ega ajalooline vaen, ei sugulus, veel vähem usk ei seo ega lahuta, vaid hoopis uus tegur — majandus, aineline kasu, ja nende kaitsevaim — poliitiline ülevõim. Kumbki kirjanik oleks pidanud sõja põhjuste otsimisel majanduselise külje peale (koloniseerimine, tööstus, kauplemine) t ä i t rõhku panema. Siis alles selgiks tegurid, mis sõja möödapääsmataks tegid. Kas n. n. ideaalide põhjuste kadumist ja ainelistel eluküsimustel asemele tulemist kahetseda või selle üle rõõmustada, see ei käi enam ajaloo ülesannete valda.

Ülemalkiidetud tagasihoidmine ja ettevaatamine A. Jürgensteini kirjatöös kipub vahete peal liig kaugelegi minema. Sügavasse ja laialt mõjuvaid sündmusi tähendatakse väga õrnalt, et tasakaal nõnda karakteriseeritud sündmuse ja tema tagajärgede vahel kaduma läheb ja kuidagi aru ei saa, miks niisugune tühine lugu sõjakäigus otse pöörde tõi. Kui näituseks lhk. 61 Soldau sündmusi väikseks „äparduseks“ ristitakse, mis „Vene vägesid sundinud esialgset pealetungimist Ida-Preisimaal ajutiselt soiku jätma“, siis saavad suured muudatused sõjaväljal otse mõistatuseks. Lhk. 58—59. järele olevat „sakslastel maikuu algul 1915 asjad Prantsusemaal kaunis pahad ja Prantsuse peakindral Joffre võivat oma sõjapidamise siimaalse tagajärgena üsna rahul olla“. Tõepoolest aga ägab ligikaudu kolmandik Prantsusemaad vaenlase raudse võimu all ja see kolmandik on vabariigi tähtsam ja kallim osa looduseannete ja tööstuse poolest. Ehk kui lhk. 146 Itaalia sõjategevust Austria vastu lõpuotsuslikult järgmiselt karakteriseeritakse, et tema „sõjajõud veel päris hoo sisse ei olewat saanudki!“ See ei kindlusta veel meie võitu, kui vaenlase tugevust salgame. Palavalt igatsetud võidutee ja rahurada avab palju ennem see, et vaenlase võimu tõsiselt üles tunnistame ja ennast julgelt ja ohvrimeelselt selle järele seame ja valmistame.

Kahesuguse mõõduga jagamine tükkib paiguti ülekohtuks muutuma. Õigusega heidetakse Austriale ja isäranis Bulgaariale tänamata meelt

ette. Aga rahvastevahelises läbikäimises ei arvata kunagi tänuga, vaid reaalist kasudega. Ja teiseks ei ajanud Bulgaariat sõtta mitte tänamatus Venemaa vastu, vaid vägivald, mida Serbia, Kreekamaa ja Rumeenia 1912. a. Bulgaaria vastu tarvitasid, et tema sõjasaaki oma kätte kiskuda ja isegi Bulgaaria oma keha küljest veel tähtsat tükki maha lõigata. Bulgaaria oli Türgi sõjas kaugelt kõige suuremaid ohvrid kannud ja Türgi väele uimastavaid hoopu annud, nii et ainult Bulgaaria võitude varal teised lepinguosalisel, Serbia, Kreekamaa ja Montenegro, oma enne kokkuräägitud ja mahatehtud osad kätte said. Kolmel aga kasvas süües isu, ka erapooletu Rumeenia ihaldas ilma vaevata saaki ja kõik neli koos sundisid veriste lahingute läbi nõrgendatud Bulgaariat tema võiduviljast suud puhtaks pühkima, ehk küll pühalik Balkani sõpruseühendus seda temale kindlasti oli lubanud. Kahju saanud ja vihastatud Bulgaaria ei suutnud seda Serbialle andeks anda, kes võrdlemisi väheste vere- ja rahakuludega saagi tähtsama jao, Bulgaaria asunikudega Makedoonia, koju kandis. Ka ajaloos valitsevad oma seadused, mida ükski riik ega rahvas ei tohi rikkuda, ilma et karistus tulemata jääks. Ka vaenlase õigust ei või maha salata, sellepärast, et ta meie vaenlane on. Ägedaloomuline Lutherus on kord öelnud, et isegi kuradil oma õigus on, mille külge ükski ei tohi puutuda. Olgu see meil meelt mööda või käigu vastu karva: õigus jäägu õiguseks. Meie saame raskustest küllalt aru, mis selgema keele kõnelemisele valjad suhu ajab, ajakirjanik on ehk ka harjunud silmapilguliste meeoludele rohkem järele andma, aga ajalugu ei salli painutamisi. Ei saa ta teisiti, siis peab ta vaikima. Vaikimine kõneleb mõnikord valjumini, kui tüsedam sõna.

Jätame need kriitikalised meeletuletused kõrvale, siis on „Suurt ilmasõda“ hea lugeda. Sisu on otstarbekohaselt ära jaotatud. Iga peatükk pakub eraldi-ainest kujuka ülevaate. Teadete väiksed kivikesed liituvad osavalt ühiseks pildiks. Väle sulg kinnitab ilma raskuse tundmiseta seda paberile. Jutustus libiseb voolavalt edasi. Ainult mõned nõksid tukistavad. Näituseks nendesamade sõnade („juba“, „saama“) lõpmata kordamine, mis paiguti keele üksluiseks ja kehvaks teeb. Vist tuleb seda kiiruse süüks arvata, mis kirjutajat taga ajas, et raamat jõuluks võiks ilmuda. Lõppu ehivad väe- ja riigijuhatajate pildid.

Kummagi raamatu keelega võib rahul olla. Siiski tarvitan juhtumist, et üht nähtust vitsutada. Ajalehemehed ja muud kirjanikud on rahvaelust nõnda võõrdunud, et rahvakeel neil enam kõrvus ei helise, kui nad kirjutavad „Egiptus“, „Jaapan“ ehk „Varssav“, „Miitav“. Rahvakeel ei tunne niisuguseid sõnakujusid. Kas tahame tõesti oma keele iseäraldusest lahkuda ja unustada, et kohanimed omastavas seisavad?

Viimaks küsimine: Miks kirjutab H. Prants „Türk“? Vana-rahvas kõneles küll Türgist, aga ka Prantsusest ja Inglisest. Meie ajal on see aga vananenud ja torgib silma nagu vana paik uue kuue peale aetud. Ja miks laenab A. Jürgenstein Saksa keelest „Düüna“? Et meie ajakirjandus Väinat ei tunne, vaid palava sulega paberile paneb,

mis pihku juhtub, vabandame kiirusega, millega ajalehte kirjutatakse, aga ajaloolises kirjatöös ei talaks seda lubada.

Kumbki kirjanik töötab sõjast edasi kirjutada. H. Prants tahab raamatus „Maailma sõda“ sõja eelajaloo, ta põhjuste j. n. e. kohta laiemat ja põhjalikumat seletust anda, A. Jürgenstein teeb oma raamatu täiendamise ja parandamise tingimiseks sõja lõpu ja kas eelolev kirjatöö „meeldib“. Sõja lõpu äraootamine tuleks mõlematele kasuks. Teadmised sõjakäigu kohta kasvaksid vähemalt teist see võrs ja kaine kaalumine ja erapooletum otsustamine astuks sõjaaegse ärevuse ja ühekülgsuse asemele. Nõrgeneksid ka välised takistused seda ütlemast, mis õige tuntakse olevat. Seega saaks põhjalikum ja õiglasem ajaloo kirjutamine võimalikumaks. Juba sõja kestusel seda katsuda ehk katset korrata, ei viiks tõele lähemale. Kõige parema tahtmisega ja suurema hoolega ei suudetaks ajakirjanduse pinnalt kõrgemale tõusta.

W. Reiman.

Teateid ja mälestusi J. W. Jannsoni kohta!

Mullu 1. juulil sai 25 aastat meie silmapaistva haridusetegelase J. W. Jannseni surmast täis. Sel puhul mõtles Eesti Kirjanduse Selts isa Jannseni mälestuseks Tartus koosoleku toime panna. Mälestusekoosoleku ettevalmistuseks astuti muu seas ka sel teel sammusid, et seltskonnaliikmeid üles kutsuti J. W. Jannsenisse puutuvaid mälestusi ja teateid kirja panema ja neid Eesti Kirjanduse Seltsi kätte saatma, mis läbi võimalikuks oleks saanud neid aineid mälestusekõnedes tarvitada ja kõnesid kui ka mälestusi pärast vahest ka sellekohases mälestuseraamatus välja anda.

Sõjaärevuse tõusev voog ei lasknud aga seda kavatsust tol korral teoks teha. Alles tänavu 21. veebruaril läks Eesti Kirjanduse Seltsil korda J. W. Jannseni mälestust lühemal erikoosolekul austada, olgugi et iseäralise pidulikkuse peale rõhku panemata. J. W. Jannsenisse puutuvaid mälestusi ei ole aga seltsile tänini pea sugugi tulnud.

Täh. mälestusekoosoleku kõned mõtleb Eesti Kirjanduse Selts nüüd lähemal ajal üheskoos trükki anda ja selle mälestuseraamatu sisusse peale muu ka mõnesuguseid J. W. Jannseni elusse ja tegevusesse puutuvaid mälestusi ja teateid paigutada.

Seepärast pöörab Eesti Kirjanduse Selts seega kõigi poole, kel J. W. Jannseni elust või tegevusest ühte ehk teist teada, ja palub need teated üles kirjutada ning lahkesti Eesti Kirjanduse Seltsi kätte saata (гор. Юрьевъ Лифл., Eesti Kirjanduse Selts). Ühtlasi oleks selts tänulik, kui talle J. W. Jannsenisse puutuvaid mälestusekirju annetatakse, nagu ta ka igasuguseid muudegi Eesti avaliku elu tegelaste kirjavahetusi igal ajal hea meelega oma arhiivi kestvaks alalhoidmiseks ja uurimise otstarveteks vastu võtab.

J. W. Jannseni kohta käivaid teateid ja kirju palutakse võimalikult juba lähema kuu jooksul ära saata.

Küünlakuul 1916.

Eesti Kirjanduse Selts.

Vastutav toimetaja ja väljaandja J. W. Weski.

Дозволено военною цензурою.

„Postimehe“ trükk, Tartus.